

*Міщенко А. Л.,**доктор філологічних наук,**доцент кафедри германських мов та перекладу**Навчально-наукового інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**<https://orcid.org/0009-0009-4701-3275>*

ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОБОТА В НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ НАПРЯМКУ: ВІД НАЦІОНАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ДО МІЖНАРОДНОЇ ГАРМОНІЗАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено проблемі уніфікації та гармонізації термінологічної роботи в німецько-українському напрямку з урахуванням актуальних національних стандартів ФРН DIN 2342 (2022) і DIN 2330 (2022), що узгоджуються з міжнародними стандартами ISO 1087 (2019) та ISO 704 (2022).

Вихідним положенням є розуміння того, що всі форми суспільних комунікацій і мовного вжитку є соціальними конструктами, які формуються під впливом історико-культурних чинників, одним з яких є війна. На прикладі загарбницької війни росії проти України проаналізовано реакцію на спільні загрози у формі політичної консолідації, інституалізації міжнародного співробітництва, координування зусиль у військовій, економічній, політичній та дипломатичній галузях задля протистояння агресору.

Продемонстровано кореляцію ефективності фахової комунікації та результативності співпраці. Окреслено пріоритетні напрямки співпраці між Україною та ФРН, обґрунтовано причини лакуарності та неактуальності чинних термінологій, проілюстровано, як війна стає катализатором створення галузевих термінологій, особливо в галузі військової співпраці, технологій, безпеки, економіки, права, гуманітарної допомоги тощо.

Описано форми термінологічної роботи на ґрунті критеріїв “форми”, “обсяг”, “мови”. Унаочнено взаємозв’язки між поняттями, об’єктами і найменуваннями. Проаналізовано принцип побудови поняттєвих систем, відношення між поняттями в межах терміносистеми і роль дефініції у забезпеченні когерентності поняття та найменування. Систематизовано критерії для термінів і запропоновано рекомендації для формулювання дефініцій.

Стаття є спробою обґрунтування необхідності започаткування системної термінологічної роботи гармонізованої з німецькими і міжнародними стандартами як необхідної передумови якісного міжнародного партнерства, галузевого перекладу та інтеграції України у глобальний інформаційний, економічний і технологічний простір.

Ключові слова: термінологічна робота, уніфікація, гармонізація, стандарти, галузевий переклад.

Постановка проблеми. Усі форми суспільних комунікацій та мовного вжитку можна кваліфікувати як соціальні конструкти, що формуються на ґрунті взаємодії мовних засобів, комунікативних потреб суспільства та історико-культурних чинників.

Загарбницька війна росії проти України трансформувала структуру суспільства, поведінкові моделі та комунікативні

практики, оскільки кардинально змінився баланс безпеки та геополітичних впливів, економічних інтересів і міжнародних відносин, соціальна структура суспільства та наративи. Необхідність стримування агресора та зміцнення позицій на міжнародній арені стали причиною політичної консолідації, інституалізації міжнародної співпраці та координації зусиль у військовій, економічній, політичній та дипломатичній сферах. Це засвідчують вступ Фінляндії та Швеції до НАТО після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну, військові навчання підрозділів ЗСУ в країнах ЄС в рамках програми EUMAM Ukraine, пільгова програма від МВФ, орієнтована на забезпечення макрофінансової стабільності в умовах війни, створення Європейського фонду миру (EPF), гранти і кредити якого скеровуються на макрофінансову стабілізацію, структурні реформи та відбудову України, єдність країн ЄС у продовженні санкцій проти рф попри різні економічні інтереси, замороження російських державних активів в ЄС і направлення доходів від них на фінансову підтримку України (Ukraine Loan Cooperation Mechanism), гранти від програм Світового банку в рамках ініціатив PEACE in Ukraine, INSPIRE, HOPE, ARISE, узгоджена політика енергетичної безпеки в ЄС для зменшення залежності від російських енергоносіїв, створення “зернового коридору” за посередництва ООН і Туреччини для забезпечення глобальних ринків продовольством, програми підтримки від G7 та інших країн, які входять до “Коаліції Охочих” та ін.

Ефективність міжнародної фахової комунікації є визначальним чинником результативності співпраці, а оборонне, політичне, економічне та дипломатичне партнерство задля протидії агресії та захисту міжнародного права, прав людини, демократичних цінностей, а також суверенітету і незалежності України як гарантії безпечного світу сприяють формуванню єдиного інформаційного простору та потребують лінгвістичного супроводу. Повномасштабна війна росії проти України зумовила запуск нового витка гонки озброєнь задля пошуку нестандартних рішень і нетрадиційних засобів переваги над сильним противником. Необхідність швидкого реагування на нові загрози результувала збільшенням військових бюджетів, активізацією науково-дослідної діяльності із залученням як державних, так і приватних інноваційних компаній, створенням спільних оборонних концернів та оборонних союзів. Таким чином, йдеться не тільки про співпрацю, а головню про поглиблення й ускладнення спеціального знання, міждисциплінарного по своїй суті. Це вимагає його документування, наочного структурування,

визначення новітніх понять та їхньої ідентичної інтерпретації фахівцями, незалежно від мови чи контексту, та є необхідною передумовою виконання мовою її епістемологічної та комунікативної функцій.

ФРН є однією з країн, яка активно підтримує Україну та надає нам всеосяжну підтримку в цій екзистенційній боротьбі. Тому проблема створення та актуалізації німецько-українських термінологічних ресурсів, які документують і репрезентують реалії сучасності, нагальна та не викликає сумнівів. З огляду на специфіку співпраці між Україною та ФРН до пріоритетних доменів термінологічної роботи відносимо такі:

- військова техніка та озброєння, які постачаються ФРН: бойові танки: *Leopard 1* і *Leopard 2*, бойова машина піхоти *Marder*, зенітна самохідна артилерійська установка *Gepard*, зенітно-ракетний комплекс *IRIS-T SLM*, самохідні артилерійські установки *Panzerhaubitze 2000* і *RCH-155*, броньовані машини *Fuchs* і *Dingo 2*, броньований мостоукладач *Biber*, розвідувальні БПЛА вертикального зльоту *Vector*, легкі розвідувальні БПЛА для тактичного застосування *Songbird*, дрони-камікадзе з елементами штучного інтелекту *Helsing HX-2*, малі БПЛА для тактичної розвідки *Hornet*;

- військова логістика та постачання: перевезення техніки та боеприпасів, ремонт та обслуговування техніки та озброєння, які постачаються Україні;

- військова підготовка та навчання українських підрозділів, які отримують техніку та озброєння німецьких виробників *Diehl*, *KMW*, *Rheinmetall*;

- військова медицина: евакуація та лікування поранених у німецьких шпиталях, техніка та медичне обладнання для польової медицини від німецьких виробників;

- гуманітарна допомога: відновлення зруйнованої інфраструктури, постачання модульних будинків, генераторів, програми підтримки біженців у ФРН;

- дипломатія та безпекова політика: двосторонні безпечові угоди, політичні ініціативи ФРН у ЄС і НАТО щодо підтримки України;

- кібербезпека та технологічна підтримка: спільні програми кіберзахисту, постачання засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ), захист критичної інфраструктури від кібератак;

- право війни та міжнародне гуманітарне право.

Аналіз останніх досліджень. У сучасному науковому дискурсі значну увагу приділено дослідженню термінологічних трансформацій під впливом повномасштабної загарбницької війни росії проти України. Л. Рубашова досліджувала новітні тенденції у розвитку військової терміносистеми в Україні (2025), І. Царьова вивчала слова, які набули нових значень під час російсько-української війни (2014-2022 рр.) (2023), А. Покулевська і Л. Воробйова аналізували німецьку військову термінологію як предмет перекладу (2023). Укладено електронний англо-український словник військової термінології, скорочень та абревіатур», який містить 48 800 термінів, пов'язаних із протиракетною обороною, розмінуванням, знешкодженням боеприпасів, артилерією, авіацією, військово-морськими силами, цивільною обороною та гуманітарною політикою в умовах воєнного стану, а також термінологію, яка використовується збройними силами НАТО, Великої Британії, США і Канади. У Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного видано Українсько-німецький військовий словник (Г. Батищева, В. Петрухін, А. Ткачук, 2024 р.), призна-

чений для курсантів та ад'юнктів вищих військових навчальних закладів Збройних Сил та інших силових структур України, а також для військовослужбовців, які мають намір оволодіти німецькою мовою відповідно до рівня CMP-1 або CMP-2 за кваліфікацією мовного стандарту НАТО STANAG 6001, який визначає рівні мовленнєвої компетентності, схвалені країнами НАТО в рамках Військового комітету Спільної ради з питань стандартизації. Однак поза увагою дослідників дотепер залишається термінологічна робота, яка здійснюється на ґрунті гармонізованих національних і міжнародних принципів і методів. Такий підхід необхідно запровадити для німецько-українського напрямку термінологічної роботи через поглиблення та розширення співпраці між ФРН та Україною від початку російсько-української війни та лакуарність або велику частку неактуальних термінів у всіх вищезазначених сферах.

Мета статті. Запропонувати модель термінологічної роботи для німецько-українського напрямку, адаптовану до актуальних німецьких національних стандартів DIN 2342 (2022) [1] і DIN 2330 (2022) [2], сумісних з міжнародними стандартами ISO 1087 (2019) [3] та ISO 704 (2022) [4].

Основний матеріал дослідження. Стандарт DIN 2342: 2022 Термінознавство та термінологічна роботи – поняття (Terminologiewissenschaft und Terminologiarbeit – Begriffe) визначає унормовані терміни та їхні дефініції, що використовуються у процесі термінологічної роботи, зокрема: *об'єкт* (Gegenstand), *власність* (Eigenschaft); *предметна область* (Fachgebiet), *галузева мова* (Fachsprache), *загальноновживана мова* (Gemeinsprache); *поняття* (Begriff), *індивідуальне поняття* (Individualbegriff), *загальне поняття* (Allgemeinbegriff), *збірне поняття* (übergeordneter Begriff), *родове поняття* (Oberbegriff), *цілісне поняття* (Verbandsbegriff), *дочірнє поняття* (untergeordneter Begriff), *видове поняття* (Unterbegriff), *частинне поняття* (Teilbegriff), *сестринське поняття* (nebengeordneter Begriff); *ознака* (Merkmal), *тип ознаки* (Merkmalsart); *поняття змісту* (Begriffsinhalt), *поняття обсягу* (Begriffsumfang), *поняття складу* (Begriffsbestand); *відношення між поняттями* (Begriffsbeziehung), *ієрархічний зв'язок між поняттями* (hierarchische Begriffsbeziehung), *відношення абстрагування* (Abstraktionsbeziehung), *відношення складу* (Bestandsbeziehung); *неієрархічний зв'язок* (nichthierarchische Begriffsbeziehung); *поняттєве поле* (Begriffsfeld), *поняттєва система* (Begriffssystem); *ієрархічна система понять* (hierarchische Begriffssystem), *система абстрагування* (Abstraktionssystem), *система складу* (Bestandssystem); *неієрархічна поняттєва система* (nichthierarchische Begriffssystem); *дефініція* (Definition): *дефініція змісту* (Inhaltsdefinition), *дефініція обсягу* (Umfangsdefinition), *дефініція складу* (Bestandsdefinition); *позначення* (Bezeichnung): *найменування* (Benennung): *простий термін* (Einwortbenennung), *терміносполучення* (Mehrwortbenennung), *повна форма* (Langform), *скорочена форма* (Kurzform), *рекомендований термін* (Vorzugsbenennung), *дозволений термін* (zugelassene Benennung), *відхилений термін* (abgelehnte Benennung), *назва продукту* (Produktbezeichnung), *символ* (Symbol), *формула* (Formel); *власна назва* (Eigennamen); *назва торгової марки* (Markenname); *синонімія* (Synonymie), *часткова синонімія* (Teilsynonymie), *антонімія* (Antonymie), *еквівалентність* (Äquivalenz), *багатозначність* (Mehrdeutigkeit); *полісемія* (Polysemie), *омонімія* (Homonymie), *омогра-*

фія (*Homographie*), омофонія (*Homophonie*), термінознавство (*Terminologiewissenschaft*), термінологічний менеджмент (*Terminologiemanagement*), термінологічна робота (*Terminologiarbeit*): описова / дескриптивна термінологічна робота (*deskriptive Terminologiarbeit*), приписова / прескриптивна термінологічна робота (*präskriptive Terminologiarbeit*), унормувальна / нормативна термінологічна робота (*normative Terminologiarbeit*); пошук термінології (*Terminologierecherche*): екстрагування термінології (*Terminologieextraktion*), аналіз термінології (*terminologische Analyse*); управління термінологічним ресурсом (*Terminologieverwaltung*), перевірка термінології (*Terminologieprüfung*), принципи унормування термінології (*terminologiesche Grundsatznormung*), термінологія (*Terminologie*), термінологічні дані (*terminologische Daten*), термінологічна стаття (*terminologiescher Eintrag*), сукупність термінологічних даних (*terminologischer Datenbestand*), система управління термінологією (*Terminologieverwaltungs system*), термінологічна база даних (*Terminologiedatenbank*), структура термінологічної статті (*terminologische Eintragsstruktur*) [1 с. 4–16].

Ця “*lingua franca*” забезпечує однакове розуміння та послідовне вживання термінології, яка вживається у процесі термінологічної роботи фахівцями, зайнятими не тільки в галузі термінологічної роботи, але й у галузях технічної документації, комунікації, галузевого перекладу тощо. Її знання та правильна інтерпретація є обов’язковою передумовою гармонізації багатомовної термінологічної роботи, які визначає стандарт DIN 2330 (2022) Термінологічна робота – основні принципи та методи (*Terminologiarbeit – Grundsätze und Methoden*) [2].

Основна мета термінологічної роботи (*Terminologiarbeit*) полягає у пошуку, аналізованні та перевірці термінології, укладанні термінологічної бази даних (ТБД), ефективному управлінні термінологічним ресурсом і наданні доступу до ТБД для всіх зацікавлених з огляду на їхні ролі та права. Це необхідно для забезпечення ефективної фахової комунікації та трансферу знання на рівні інтер-, інтра- та екстрафахової комунікації, а також зрозумілої репрезентації галузевого знання відповідної предметної області або корпоративної мови.

Кожен термінологічний проєкт вимагає детального аналізу поточної ситуації, а потенціал його інтегрування у національні й міжнародні бази даних, у перекладацьку практику або в освітні та наукові ресурси – детального планування результату з урахуванням цілей, вимог і застосування термінологічного ресурсу.

Форми реалізації термінологічної роботи розрізняються з огляду на форму, обсяг і мови, для яких здійснюється термінологічна робота.

За критерієм “форма” термінологічна робота розподіляється на описову, або дескриптивну (*deskriptive Terminologiarbeit*), приписову, або прескриптивну (*präskriptive Terminologiarbeit*), унормувальну, або нормативну (*normative Terminologiarbeit*). Описова термінологічна робота має на меті документування мовної практики без оцінювання та обмеження уживання термінології. Це передбачає знаходження в текстах і фіксацію усіх варіантів терміна, які вживаються для найменування ідентичного об’єкта, напр.: *БПЛА*, *дрон*, *безпілотно́к*.

Описова термінологічна робота, як правило, є початковим етапом приписової термінологічної роботи, яка здійснюється організаціями та установами задля уніфікації та послідовного

уживання галузевої або корпоративної термінології й орієнтована на однозначність і несуперечливість інтер-, інтра- та екстрафахової комунікації.

Приписова термінологічна робота передбачає визначення понять і відношень між поняттями в межах предметної області або корпоративної мови, вибір з-поміж кандидатів у терміни того варіанта терміна, який оптимально номінує поняття з огляду на цільову аудиторію (фахівці, фахівці суміжних галузей, нефахівці), а також варіантів терміна, які слід заборонити уживати або дозволяється уживати як синонім до рекомендованого терміна, напр. *БПЛА* (рекомендований термін) *дрон* (дозволений термін) і *безпілотно́к* (заборонений термін).

Унормувальною термінологічною роботою є приписова термінологічна робота, яка здійснюється уповноваженими органами, що мають статус національної або міжнародної організації зі стандартизації та кваліфіковані здійснювати стандартизацію для певної мови на ґрунті усталених принципів і методів у певній предметній галузі.

Таким чином, описова термінологічна робота орієнтована на лексикографію, оскільки її завдання полягає у збиранні, упорядкуванні, опрацюванні, описуванні, публікуванні й наданні доступу до термінів та їхніх дефініцій у формі конвенціалізованих друкованих чи електронних словників. Прескриптивна термінологічна робота орієнтована на термінографію, оскільки її завдання полягає у системній організації та репрезентації поняттєвої системи певної предметної області, а також упорядкування поняття й мовного знака в межах терміносистеми.

За критерієм “обсяг” термінологічна робота розподіляється на ситуативну (*Ad-hoc-Terminologiarbeit*), орієнтовану на певний текст або документ (*textbezogene Terminologiarbeit*) та орієнтовану на предметну галузь (*fachgebietsbezogene Terminologiarbeit*).

Ситуативна термінологічна робота здійснюється без попереднього планування та має на меті розв’язання нагальної комунікативної потреби у процесі перекладу тексту, на переговорах, у науковій доповіді, під час створення технічної документації тощо. Цей вид термінологічної роботи застосовується у випадках, коли фахівці уводять оперативні найменування на позначення нових явищ, процесів, технологій або коли перекладач створює тимчасовий варіант терміна для найменування новітнього поняття, для якого доки не існує усталеного терміна у мові перекладу. Термінологічна робота, орієнтована на текст або документ, виконується зазвичай як підготовчий етап до перекладу тексту іноземними мовами та покликана забезпечувати послідовний переклад галузевої термінології в текстах іноземними мовами.

Термінологічна робота, орієнтована на предметну область, – це системна термінологічна робота, орієнтована на створення повної та структурованої колекції термінологічних даних, які стосуються термінів і понять певної предметної області або корпоративної мови. Системна термінологічна робота вимагає аналізу великого зібрання або корпусу текстів і глибокого розуміння предметної області та дозволяє забезпечити найвищу якість результатів термінологічної роботи. Цими проблемами традиційно опікуються міжнародні та національні суб’єкти стандартизації або підприємства та установи, які працюють над створенням власної корпоративної мови.

За критерієм “мови” термінологічна робота розподіляється на одномовну та багатомовну. Одномовна терміноло-

гічна робота здійснюється, як правило, під час унормувальної роботи, оскільки саме вартість перекладацьких послуг і проблеми комунікації на міжнародному рівні є тими чинниками, які мотивують підприємства та інституції запроваджувати багатомовну термінологічну роботу. Послідовне / консистентне уживання галузевої термінології в текстах вихідною мовою не тільки забезпечує ефективну професійну комунікацію цією мовою, але й дозволяє оптимізувати витрати на переклад текстів вихідною мовою цільовими мовами, оскільки сприяє її послідовному перекладу, що спрощує міжнародну співпрацю та комунікацію.

Термінологічна робота, на відміну від перекладу, не має вихідної мови та мови перекладу. Всі мови, якими здійснюється термінологічна робота, – рівнозначні. Це означає, що системна термінологічна робота повинна здійснюватись у кожній мові, а її результати порівнюватись. Через специфіку концептуалізації ідентичних об'єктів з огляду на культурне, соціальне й технологічне середовище обсяг і зміст поняття можуть варіюватись у порівнюваних мовах. Крім того, можуть відрізнятися і самі об'єкти, поняття та поняттєві системи, напр. технологія роботи АЕС в Україні, Франції та США. Ці фактори є причиною лакуарності або неповної еквівалентності термінології. Контрастивний аналіз убезпечує від обопільного впливу мов у процесі визначення понять і формулювання найменувань, а також створення структури зв'язків між поняттями у терміносистемі.

Про повну еквівалентність йдеться у тих випадках, коли у порівнюваних мовах існують ідентичні поняття, які номінують відповідні терміни, напр. національні термінології тактичної медицини. Актуалізація, впорядкування, уніфікація та інтернаціоналізація “інтернаціональних” за своєю природою термінологій, є важливим кроком до їхньої стандартизації, а мінімізація різниці між поняттями та їхніми найменуваннями в національних мовах є важливою передумовою їх міжнародної гармонізації.

Багатомовна термінологічна робота здійснюється на ґрунті біdireкційної двомовної термінологічної роботи та передбачає контрастивний аналіз понять і термінів в обох мовах, а також зв'язків між поняттями у мовах, які порівнюються.

Охарактеризовані форми термінологічної роботи не виключають одна одну та можуть комбінуватись і доповнювати одна одну з огляду на цілі та завдання термінологічного проєкту. Так, якщо потрібно створити термінологію для певного військового стандарту українською мовою, а потім перекласти його німецькою мовою, то йдеться про двомовну термінологічну роботу, орієнтовану на документ.

Термінологічна робота складається з послідовності етапів, як-от: *пошук термінології*: здійснюється пошук та ідентифікація термінології в текстах, а також збір інших релевантних термінологічних даних; *екстракція термінології* (*Terminologieextraktion*): застосовується на етапі пошуку термінології задля його оптимізації; це передбачає застосування однієї з програм екстракції термінології, яка автоматично ідентифікує послідовності символів у колекції або корпусі текстів, що можуть кваліфікуватись як кандидати в терміни; *аналіз термінології* (*terminologische Analyse*): частина термінологічної роботи, орієнтована на опрацювання та створення термінології; на етапі аналізу виокремлюються ознаки понять відповідної предметної області, вибудовується структура відношень між поняттями, впорядковуються відношення між понят-

тями та їхніми найменуваннями; *управління термінологією* (*Terminologieverwaltung*): створення, репрезентація та управління термінологією, а також надання доступу до термінологічного ресурсу.

Термінологічна робота фокусується на роботі з об'єктами, поняттями, їхніми найменуваннями та дефініціями. Поняття є відправною точкою термінологічної роботи, адже саме поняття є репрезентантами знання відповідної предметної області. На мовному рівні галузеві знання фіксуються у фахових мовах, ядро яких складають термінології, системно представлені в галузевих терміносистемах. Відношення між об'єктами, поняттями та найменуваннями традиційно унаочнюються на прикладі семіотичного трикутника, а опосередкованість найменування об'єкта через поняття унаочнює пунктирна лінія між об'єктом і найменуванням:

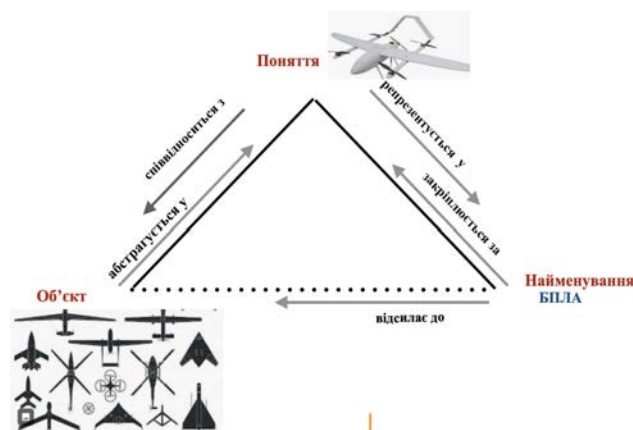

Рис. 1. Семіотичний трикутник

Проте ці традиційні відношення між об'єктом, поняттям і найменуванням порушуються, якщо існує лише концепція, на ґрунті якої потрібно створити та назвати певний об'єкт; якщо існує концепція та об'єкт, які потребують найменування; якщо існує об'єкт, який потребує осмислення та найменування.

Згідно з нормами DIN 2342:2022, об'єкт визначається як «будь-який фрагмент реального чи уявного світу» [1, с. 5], який описується за допомогою мови. Об'єкти розподіляють на матеріальні (конкретні) та нематеріальні (абстрактні). Матеріальні об'єкти сприймаються органами чуття, напр.: *БПЛА*. Нематеріальні об'єкти позбавлені речовинної форми та створюються в результаті абстрагування певних явищ, станів, процесів або властивостей. Нематеріальні об'єкти диференціюють на ті, які можуть матеріалізуватись і віртуальні. Потенційно матеріальні об'єкти – це нематеріальні об'єкти, які матеріалізуються у фізичному світі, напр.: *машинне навчання*, орієнтоване на розпізнаних об'єктів (нематеріальний процес), дозволяє оптимізувати маршрут *БПЛА*, оскільки у реальному польоті *БПЛА* здатен змінювати траєкторію, щоб уникати перешкод. Віртуальні об'єкти поділяються на існуючі віртуальні об'єкти, напр.: *маршрут польоту БПЛА для автопілота* та уявні об'єкти, напр.: “*око в небі*” – метафоричне уявлення про *БПЛА* як автономну систему, яка бачить і мислить як людина.

Є проблема з класифікацією віртуальних об'єктів через їхні властивості, зокрема: такі об'єкти не мають фізичної форми, існують у певному часі та просторі, сприймаються органами чуття людини, а тому не існують поза світом людини. Це поро-

джує проблему співвіднесення об'єктів, понять та їхніх найменувань, напр.: чи позначає найменування *маршрут для автономної* ідентичний об'єкт у тих випадках, коли йдеться про різні *операційні системи бортових комп'ютерів БПЛА*, а також чи ідентичні їхні поняття.

Об'єкти мають властивості (*Eigenschaft*), які виражають їхні стани, ознаки, сутності або якості. Поняття становлять «одиниці мислення, сформовані в результаті абстрагування спільних ознак певної множинності об'єктів, виокремлених у процесі їх осмислення» [1, с. 5]. Ознаки поняття (*Merkmal*) відіграють ключову роль у формуванні терміносистеми, оскільки комбінування ознак дозволяє створювати різні поняття для ідентичного об'єкта, напр., об'єкт «людина» в біології, антропології та міжнародному гуманітарному праві має різні поняття. Тому ознаки – це «ключ поняття, які розкривають його суть. Ознаки як структурні частини поняття є підґрунтям для упорядкування й порівнювання понять. Ознаки лежать в основі системи знання, її упорядкування та формування наукової картини світу» [5, с. 26].

Серед ознак поняття виокремлюються істотні та диференційні, інгерентні та реляційні, залежні та незалежні. Істотні ознаки необхідні для формування понять, напр.: *автоматична обробка інформації* – це істотна ознака всіх типів бортових комп'ютерів. Диференційні ознаки лежать в основі розмежування та структурування понять і створення моделі певної терміносистеми. О. Вюстер розподіляв ознаки понять на внутрішні, або інгерентні, та відносні, або реляційні. Перші властиві референтам і розпізнаються без додаткового знання чи аналізу їхнього походження [6, с. 14]. Серед інгерентних ознак поняття виокремлюються ті, що експлікують тип, форму, матеріал, колір, габарити об'єкта. Так, інгерентними ознаками поняття «БПЛА» як різновиду безпілотників є: тип: *мультікоптери (квадрокоптери, гексакоптери, октокоптери)*, *літаки* (мають крила та літають на великі відстані), *гібриди* (з горизонтальним і вертикальним злетом); форма: *хрестоподібні*, *крилаті*, *трубчасті*; функція: *розвідка*, *аерозйомка*, *ударні*; габарити: *нанодрони* (5–15 см, вага 20–50 г: *Black Hornet*), *мікродрони* (20–50 см, вага 200–500 г: *Mavic Mini*), *малі* (50 см – 2 м, вага до 20 кг: *DJI Matrice*, *Лелека-100*), *середні БПЛА* (2–5 м розмаху, до 200 кг: *Vector*), *великі БПЛА* (5–15 м, сотні кг: *Bayraktar TB2*); *стратегічні* (15–40 м розмаху, тонна і більше: *RQ-4 Global Hawk*, *MQ-9 Reaper*).

Реляційні ознаки вказують на походження або виражають оцінні характеристики об'єктів. У процесі визначення понять і терміноутворення перевагу слід надавати інгерентним ознакам, а обираючи їх важливо уникати використання кількох ознак, які описують аналогічні властивості поняття. Крім того, ознаки можуть бути залежні або незалежні. Залежність ознак має місце у випадках, коли визначення поняття ґрунтується на ієрархічній послідовності ознак. Незалежні ознаки можуть вільно комбінуватись у дефініції. Поняття диференціюються на індивідуальні (*Individualbegriff*) та загальні (*Allgemeinbegriff*). Кожне індивідуальне поняття формується в результаті осмислення унікального об'єкта, який пов'язаний з певним простором і часом, тому для словесного позначення індивідуальних понять використовуються власні назви, напр.: *Black Hornet*. Загальні поняття формуються в результаті осмислення множини подібних об'єктів, пов'язаних спільними ознаками, тому для словесного позначення загальних понять використовуються терміни, напр.: *БПЛА*.

Відношення між поняттями диференціюються на дві великі підгрупи: ієрархічні відношення (*hierarchische Begriffsbeziehung*) і неієрархічні відношення (*nichthierarchische Begriffsbeziehung*).

Ієрархічні відношення передбачають покроковий розподіл збірного поняття (*übergeordneter Begriff*) на дочірні поняття (*untergeordneter Begriff*). Збірне поняття стоїть на вищому рівні ієрархії та уособлює поняття, які йому підпорядковуються. З огляду на тип ієрархічних зв'язків між поняттями *збірне* поняття може бути родовим поняттям або цілісним поняттям. *Родовому поняттю (Oberbegriff)* підпорядковуються інші поняття у системі абстрагування, напр.: *БПЛА* – це родове поняття для БПЛА типу *Songbird*, *Helsing*, *Hornet XR* та ін.. *Цілісному поняттю (Verbandsbegriff)* підпорядковуються інші поняття у системі складу, напр.: розвідувальний БПЛА вертикального зльоту *Vector* – це цілісне поняття для частинних понять, які називають його комплектуючі, зокрема: *фюзеляж*, *крила*, *двигун*, *система управління*, *сенсори*, *навігаційне обладнання*, *акумулятори*.

Дочірнє поняття (untergeordneter Begriff) створюється в ієрархічній системі понять внаслідок поділу *родового поняття* на поняття, які йому підпорядковуються на нижчому рівні ієрархії. З огляду на тип ієрархічних відношень між поняттями дочірнє поняття може бути видовим *поняттям* або *частинним поняттям*. *Видове поняття (Unterbegriff)* у системі абстрагування підпорядковується родовому поняттю, а *частинне поняття (Teilbegriff)* у системі складу характеризується відношеннями «частина – ціле» та підпорядковується *цілісному поняттю*.

Таким чином, ієрархічні відношення реалізуються через відношення двох типів: відношення абстрагування (*Abstraktionsbeziehung*) та відношення складу (*Bestandsbeziehung*). Відношення абстрагування являє собою онтологічне або логічне відношення, у якому зміст видового поняття включає зміст родового поняття плюс щонайменше одну диференційну ознаку, тому вони характеризуються частковим перехрещенням та узгодженням змісту понять і структуруються за моделлю: «від родового до видового», або, навпаки, – «від видового до родового», напр.: *БПЛА – мультікоптер – квадрокоптер – FPV-дрон*. Диференційні ознаки видових понять, як правило, одного типу та підпорядковуються одному родовому поняттю, напр.: *літальні апарати* (за конструкцією розподіляються на): *літаки* (крила, фюзеляж) – *мультікоптери* (роторний двигун) – *дирижаблі / кулі* (аеростат) – *космічні літальні апарати* (реактивний двигун). Ці видові поняття пов'язуються відношеннями сурядності через їхню рівність і підпорядковуються одному родовому поняттю, а сукупність рівнозначних (сестринських) понять утворює ряд абстрагування.

Якщо поняття пов'язані між собою тільки зв'язками підрядності, відношення між ними можна представити у формі сходів, на яких вони розміщуються в порядку звуження або розширення змісту, напр.: *FPV-дрон* ← *квадрокоптер* ← *мультікоптер* ← *БПЛА* або навпаки.

Сестринське поняття (nebengeordneter Begriff) в ієрархічній системі понять знаходиться на одному рівні ієрархії з іншим поняттям і має на вищому ієрархічному рівні родове поняття, спільне для обох сестринських понять. Між двома видовими поняттями терміносистеми, які підпорядковуються одному родовому поняттю, але не пов'язані між собою відно-

шеннями підрядності або сурядності, відношення діагональні, напр.: *дирижабль – FPV-дрон → літальний апарат*.

Поняття можливо поєднувати на ґрунті неієрархічних відношень, як-от: просторових, каузальних, темпоральних, асоціативних, суміжності тощо, напр.: каузальні: *застосування РЕБ → втрата керування дроном*; темпоральні: *запуск двигуна → підйом → політ → посадка*; просторові: *БПЛА – наземна станція управління*; асоціативні: *FPV-дрон – окуляри оператора*.

На відміну від ієрархічних відношень, які розбудовуються на ґрунті схожості змісту, обсягу або складу понять, відношення між темами унаочнює їхня поява в тексті чи базі знань. Тому «тематичні відношення між поняттями, які описують об'єкти, вільно варіюються залежно від субординативних або координативних відношень між ними на рівні тексту» [6, с. 103].

Таким чином, поняття об'єднуються у *поняттєве поле* (*Begriffsfeld*) або *поняттєву систему* (*Begriffssystem*). Між поняттями поняттєвого поля відношення тематичні, а тому не підлягають систематизації. Створення поняттєвої системи передбачає дотримання принципів наочності, логічності, зрозумілості та доповнюваності, а також визначення понять на ґрунті певних критеріїв і встановлення та упорядкування відношень між поняттями.

У поняттєвій системі кожне поняття займає певну позицію, яка унаочнює його зв'язки з іншими поняттями системи, тому поняттєві системи уособлюють з онтологіями як системами моделювання, організації та репрезентації знань. Вони є основою для уніфікації та унормування термінології, спрощують формулювання дефініцій, уможливають створення мотивованих найменувань (найменувань, які мають внутрішню форму та зрозумілі без тлумачення), сприяють виявленню термінологічних лакун на рівні поняття або найменування, дозволяють здійснювати контрастивний аналіз понять і найменувань у різних мовах та ідентифікувати їхні культурні відмінності.

Поняття як ментальний конструкт стає науковим надбанням після його експлікації у дефініції. Дефініція є інструментом визначення поняття, його відмежування від інших понять, упорядкування в поняттєвій системі, з'ясування значення терміна у терміносистемі та для терміносистеми, а також узгодження поняття з терміном, когерентність яких убезпечує від їх асиметрії. Дефініція може формулюватись з урахуванням змісту поняття, обсягу поняття або складу поняття, тому розрізнять дефініції змісту, дефініції складу та дефініції обсягу.

Дефініція змісту починається з родового поняття та доповнюється диференційними ознаками, які відмежовують позначуване поняття від інших понять одного рівня абстрагування, напр.: *БПЛА – це літальний апарат, керування яким здійснюється дистанційно з наземної станції або автономно за допомогою бортової системи управління*; родове поняття: *літальний апарат*, диференційні ознаки: *керується дистанційно з наземної станції або автономно за допомогою бортової системи управління*, виокремлюється з-поміж понять одного рівня ієрархії: *літак (з пілотом на борту)*.

Дефініція обсягу містить перелік всіх видових понять, які формують обсяг родового поняття та знаходяться на одному рівні абстрагування в системі, напр.: *БПЛА – це літальні апарати, які розподіляються на розвідувальні, ударні, камікадзе, ретранслятори, мішені, FPV*.

Склад цілісного поняття формує сукупність частинних понять одного рівня ієрархії, тому в дефініції складу перера-

ховуються всі частинні поняття цілісного поняття, які знаходяться на одному рівні ієрархії, напр.: *бортовий комп'ютер БПЛА складається з процесора, пам'яті, датчиків, інтерфейсу обміну даними, системи живлення, модуля зв'язку*.

Подякуди створюються номінативні дефініції, напр.: *БПЛА – безпілотник* або змішані дефініції, у яких одночасно використовуються елементи різних типів дефініцій.

Дефініції змісту найкраще експлікують поняття, тому рекомендується для термінографії. Дефініції обсягу та дефініції складу допускаються за умови, якщо сукупність їхніх видових або частинних понять не велика, а самі вони вже визначені або загальновідомі.

Специфічні вимоги та методичні вказівки щодо формулювання дефініцій визначаються з урахуванням специфіки термінологічного проєкту, організаційного середовища, апаратного та програмного забезпечення та документуються у посібнику / методичних рекомендаціях для робочої групи задля забезпечення уніфікованого формулювання дефініцій у процесі термінологічної роботи. Однак є основні вимоги, які повинні застосовуватись до дефініцій, зокрема:

Поняття репрезентується найменуванням (*Definiendum*) та експлікується у дефініції, яка вербалізує його суть (*Definiens*). Це відношення можна унаочнити у формі рівняння: *Definiendum = Definiens*, яке вербалізується реченням, як-от: *Війна — це збройний конфлікт між державами, народами чи організованими групами, що ведеться з метою досягнення політичних, економічних, територіальних чи ідеологічних цілей, із застосуванням військових засобів і насильства*. У дефініції знак рівності замінюється на “*це*”, оскільки використання дієслів *називається / називають* наголошуватиме назву, а не вказуватиме на поняття.

Дефініція повинна: орієнтуватись на конкретну галузь знань (ознаки, які включаються у дефініцію, повинні бути релевантними для цієї галузі, напр., визначення поняття “людина” в біології та міжнародному гуманітарному праві); орієнтуватись на цільову аудиторію з урахування її фахової кваліфікації та мовної підготовки (дефініції в навчальній літературі з фаху детальніші, ніж аналогічні дефініції в енциклопедичних, тлумачних і неспеціалізованих словниках); бути короткою, але водночас точною (дефініція не повинна формулюватись занадто широко через опускання релевантних ознак або надто вузько через додавання обмежувальних або диференційних ознак; унаочнювати місце поняття у терміносистемі та експлікувати його зв'язки з найближчими поняттями цієї системи, якщо відношення між поняттями ієрархічні (для неієрархічних відношень ця умова не застосовується); формулюватись відомими та зрозумілими словами та не містити протиріч (для невідомих слів у складі дефініції слід подавати власні дефініції); визначатись термінами, які включені у стандарт (стосується дефініцій для стандартизації); відповідати нормам правопису; формулюватись у формі однини, якщо термін не належить до групи віддієслівних іменників, які номінують сукупності об'єктів, продуктів, речовин, утворених в результаті дії, названої дієсловом-мотиватором (*Pluralia Tantum*).

Дефініція не повинна: містити застарілі та заборонені терміни, а також слова на кшталт “новітній”, “інноваційний”, щоб не втрачати актуальність упродовж тривалого часу (однак дефініція повинна актуалізуватись, якщо актуалізовано поняття); визначати поняття синонімами; формулюватись циклічно: (поняття визнача-

ється через інше поняття, яке визначалось через вихідне поняття); містити тавтологічний круг (визначати поняття через складові частини терміна); містити заперечення, якщо заперечення не імплікує саме поняття (дефініція повинна вербалізувати ознаки, які притаманні поняттю, а не ті, що йому не властиві).

Для пошуку інформації для формулювання дефініції необхідно застосовувати перевірені, актуальні та професійно визнані джерела, як-от: стандарти, наукова література з фаху, професійні онлайн-платформи або форуми, консультації з експертами та фахівцями галузі тощо.

Дефініції подекуди доповнюються ілюстраціями, рисунками, схемами та ін., які полегшують їхнє розуміння й ментальне опрацювання. Однак засоби візуалізації не можуть замінити дефініцію, оскільки експлікують індивідуальне поняття.

Поняття у свідомості фахівців формуються впродовж тривалого часу в процесі осмислення різного типу об'єктів, а вже потім фахівці називають ці об'єкти за допомогою символів, формул чи найменувань.

Символи – це найменування об'єктів, репрезентовані умовними позначеннями, торгівельними марками, товарними знаками тощо.

Формули становлять умовні позначення об'єктів, створені на ґрунті математичних, фізичних або хімічних символів, які виражають сукупності певних величин, а також функціональні залежності та відношення між цими величинами.

Вербальні найменування – це найменування об'єкта терміном, терміносполученням або власною назвою, елементами яких можуть бути символи, цифри, букви та ін., напр.: *Лелека-100*, *Bayraktar TB2*. Терміни номінують індивідуальні поняття (*MQ-9 Reaper*), класи понять (*стратегічний БПЛА*), абстраговані поняття (*“око в небі”*). Найменування словом орієнтоване на ознаки поняття, які стають об'єктом експлікації, а оцінювання кандидатів у терміни у процесі прескриптивної термінологічної роботи здійснюється на ґрунті критеріїв, як-от: *лінгвістична правильність, уживаність, мотивованість, однозначність, нейтральність, лаконічність, похідність /деривативна здатність, нативність* (надання переваги питомим, а не запозиченим термінам), *відповідність нормам права* [2, с. 18–19]. Обсяг цієї статті не дозволяє детальний розгляд названих критеріїв, тому це стане темою іншої розвідки.

Висновки. Війна як потужний соціально-історичний чинник є каталізатором трансформування та активного формування галузевих термінологій. Простежується пряма залежність між якістю термінологічного упорядкування та ефективністю професійної взаємодії в умовах політичних, військових і соціально-економічних викликів. У цьому контексті пріоритетним завданням є започаткування системної термінологічної роботи у профільних установах задля забезпечення належного рівня технічної документації, перекладу, якості міжмовної комунікації та інтеграції України у глобальний інформаційний, економічний і технологічний простір. Крім того, слушним уважасмо імplementування у навчальний процес ВНЗ дисциплін з теоретичного та прикладного термінознавства задля навчання майбутніх фахівців основам термінологічної роботи та практикам створення термінологічних ресурсів на ґрунті сучасних стандартів.

Статтю підготовлено в рамках наукового проєкту «Лінгвістичне інформаційно-пошукове забезпечення соціогуманітарної сфери повоєнної України» (реєстраційний номер 0125U002253) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Література:

1. DIN 2342: 2022-07 (de): Terminologiewissenschaft und Terminologearbeit – Begriffe. DIN-NAT. 2022. 20 S.
2. DIN 2330: 2022-07 (de): Terminologearbeit – Grundsätze und Methoden. DIN-NAT. 2022. 29 S.
3. ISO 1087:2019 (en). Terminology work and terminology science – Vocabulary. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:1087:ed-2:v1:en> (дата звернення: 18.08.2025).
4. ISO 704 (2022): Terminology work – Principles and methods. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:704:ed-4:v1:en> (дата звернення: 18.06.2025).
5. Budin G., Felber H. Terminologie in Theorie und Praxis. Tübingen. Narr. 1989. 315 S.
6. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie. 2. Aufl. Hrsg. v. Fachsprachlichen Zentrum Handelshochschule Kopenhagen. Copenhagen. HEPU-tryk. 1985. 214 S.

Mishchenko A. Terminology work in the German-Ukrainian context: from national standards to international harmonisation

Summary. This article addresses the unification and harmonisation of terminology work in the German-Ukrainian context, referencing the current German national standards DIN 2330 (2022) and DIN 2342 (2022), which align with the international standards ISO 704 (2022) and ISO 1087 (2019). The study begins with the recognition that all forms of social communication and language use are shaped by historical and cultural factors, among which war plays a decisive role. Using Russia's war of aggression against Ukraine as a case study, the research examines collective responses to shared threats through political consolidation, institutionalised international cooperation, and coordinated efforts across military, economic, political, and diplomatic domains.

The analysis reveals a correlation between the effectiveness of professional communication and the success of cooperation. Priority areas of German-Ukrainian collaboration are outlined, and the causes of gaps and obsolescence in existing terminologies are identified. The study further demonstrates how war can catalyse the development of sectoral terminologies, particularly in fields such as military cooperation, technology, security, the economy, law, and humanitarian aid.

Terminology work is described according to the criteria of “form,” “scope,” and “language.” Interrelations between concepts, objects, and designations are examined, alongside the principles of constructing conceptual systems, the relationships between concepts within terminological frameworks, and the role of definitions in ensuring terminological coherence. Finally, criteria for terms and general rules for formulating definitions are systematised.

The article argues that initiating systematic terminology work, harmonised with German and international standards, is a prerequisite for high-quality international partnerships, specialised translation, and Ukraine's integration into the global information, economic, and technological space.

Key words: terminology work, unification, harmonization, standards, specialized translation.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 18.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 17.09.2025

Дата публікації: 21.10.2025